

TRANSDISCIPLINARITATEA - UN CONCEPT IN EXPANSIUNE

Transdisciplinarity - an Expanding Concept

Dumitru-Mircea BUDA, Assistant Professor Ph.D.,
“Petru Maior” University of Tîrgu Mureș,

The article deals with the expansion of the concept of transdisciplinarity in the writing of Basarab Nicolescu, describing the history of the idea and examining the way it eventually influenced contemporary culture and its reception. The author argues, among other issues, that, as a unifying philosophical discipline, transdisciplinarity may only function as a work in progress, continuously mediating between the so-called exact and human sciences.

Keywords: Transdisciplinarity, Philosophy, Logics, Postmodernism, Basarab Nicolescu

Ceea ce e absolut remarcabil în privința *transdisciplinarității*, modelul de gândire vizionar pe care Basarab Nicolescu l-a formulat cu ani în urmă, e faptul că acesta nu a rămas un proiect utopic, strict conceptual ci, dimpotrivă, a evoluat, în ultimele trei decenii, într-o structură metodologică universală, prin care poate fi abordat virtualmente orice domeniu al cunoașterii contemporane. Flexibilitatea, compatibilitatea spectaculoasă și priza pe care o are la realitatea lumii contemporane provin, fără îndoială, din ancorarea acestui concept în tectonica societății postmoderne, cu dezarticulările, alienările, crizele și obsesiile sale, cu pericolele și posibilele soluții salvatoare. De altfel, ca disciplină unificatoare între științele exacte și umaniste, *transdisciplinarity* a fost de la bun început proiectată ca un *work in progress*, cu finalități mereu fluide și cu un potențial nemărginit de extindere a ariei de cuprindere teoretică și aplicabilitate.

Forma „embrionară” (după cum o numește Irina Dincă) a conceptului e conturată în eseul de debut al lui Basarab Nicolescu, *Ion Barbu – Cosmologia „Jocului secund”* (1968), o strălucită demonstrație a naturii axiomatice a poeziei barbiliene ce izbutea să releve, într-un mod revoluționar, metamorfoza literară a unor elemente matematice. Știința și poezia sunt aduse într-o conjuncție fertilă, fiind astfel depășite limitele unei perspective interdisciplinare, iar modelul de cunoaștere propus e menit să treacă dincolo de limitele matematicii și ale poeziei, revelând maniera în care conceptele matematice sunt poetizate, devenind simboluri translingvistice. Exegeza lui Basarab Nicolescu redescoperă imaginea unui Ion Barbu perfect consecvent cu sine în cele două ipostaze aparent ireconciliabile ale creativității sale – cea de matematician și cea de poet – urmărind structurarea ternară a „cosmologiei” jocului secund în jurul a trei mituri esențiale: oglinda, nunta și soarele, cu cifra lor cromatic adiacent (albastru, verde, galben). Interpretarea lui Basarab Nicolescu se focalizează pe dinamica acestor mituri, pe capacitatea lor asociativă sau disociativă (*Joc secund* e, de pildă, citit ca o conjugare a mitului oglinzii cu cel al nunții iar mitul soarelui și al oglinzii fac din *Riga Crypto* o „replică baladescă” a *Ritmurilor necesare*, unde nu Enigel, ci soarele joacă rolul „Luceafărului”). Aproape patru decenii mai târziu, autorul va reveni asupra *Jocului secund*, aducând câteva amendamente incitante interpretării inițiale. Astfel, în *Rădăcinile libertății* (2004), ciclul e

numit „giuvaer al transdisciplinarității”, întrucât al treilea termen al fiecărei triade ar constitui, pentru cealaltă două, „*terțul tainic inclus*”.

Noi, particula și lumea (publicată în Franța în 1985 și premiată, un an mai târziu, de Academia Franceză) e cartea în care Basarab Nicolescu încearcă o hermeneutică a celor mai noi teorii științifice, apelând la o terminologie translingvistică ce descinde din conceptele poetizate descoperite în „teoremele lirice” ale lui Ion Barbu (multe dintre poemele acestuia erau numite, în eseu din 1968, „teoreme”, datorită modului în care integrau simboluri aparent contradictorii, așezându-le în formulări axiomatice și în structuri geometrice). Obiectivul aparent al cărții e acela de a descrie revoluția cuantică și implicațiile acesteia în cunoașterea contemporană. După o introducere în principiile mecanicii cuantice (*discontinuitate, cauzalitate, non-separabilitate, indeterminare, quarci sau bootstrapping*), studiul se concentrează pe conceptul de „nivel de realitate”, care va deveni unul dintre fundamentele transdisciplinarității. Viziunea stratificată a realității presupune existența unui „*terț inclus*”, care face posibilă transgresarea nivelelor realității și reprezintă al doilea element fundamental al conceptului triadic de transdisciplinaritate. Al treilea element e tocmai complexitatea, exprimând progresele științifice uluitoare ale secolului XX și impactul acestora asupra tuturor domeniilor cunoașterii, ca și asupra creativității și spiritualității umane. Explorarea celor mai noi teorii științifice are, însă, pentru Basarab Nicolescu, rolul de a evidenția extinderea acestora dincolo de granițele stricte ale științelor tehnice – așa cum se întâmplă în cazul studiului imaginarului inițiat de Gilbert Durand sau al semioticii fondate de Charles Sanders Peirce. Astfel, transdisciplinaritatea tinde să devină un tip de cunoaștere totală, obiectul său situându-se deopotrivă în spațiul dintre discipline și dincolo de oricare dintre acestea, oferind o cale de unificare a cunoașterii umane. E, fără îndoială, o soluție de stabilitate și coerență a cunoașterii în contextul unei lumi postmoderne dezarticulate, fragmentare, aflată într-o perpetuă hiperspecializare a domeniilor de studiu și a registrelor de expresie. Cartea sistematizează, în același timp, principiile și obiectivele *transdisciplinarității* și limpezește distincția dintre aceasta și *inter-* sau *pluri-disciplinaritate* (acestea două rămânând, în ciuda deschiderilor oferite, în interiorul granițelor unor discipline anume).

O aplicație a sistemului teoretic definit în *Noi, particula și lumea* constituie nucleul cărții din 1988 a lui Basarab Nicolescu, *Știința, sensul și evoluția. Eseu asupra lui Jakob Böhme*. Transdisciplinaritatea operează și aici ca un mediator între știința și filosofia modernă, opera lui Jakob Böhme fiind dezvăluită printr-o perspectivă deopotrivă obiectiv-științifică și implicat-empatică ce are la origine, după cum mărturisește autorul, intersecția unei „pasiunii” cu o „întrebare” – anume pasiunea pentru cosmologia lui Böhme, afină în mare măsură transdisciplinarității, respectiv întrebarea „de ce știința modernă s-a născut în Occident?”. Atracția lui Nicolescu pentru acest filosof din urmă cu aproape patru secole e explicată prin capacitatea sa de a reconcilia raționalul și iraționalul, materia și spiritul, binele și răul, imaginația și realitatea, depășind astfel logica binară și anticipând cunoașterea ternară (Böhme vorbește, în cosmologia sa, despre trei lumi – cea întunecată, a Tatălui, cea a luminii, a Sfântului Spirit și cea exterioară, a lui Satan și Christ – guvernate de șapte calități (umori sau planete), așadar nouă elemente, în total, organizate în trei triade simbolice). Recitind lucrarea fundamentală a misticului german, *Aurora: Die Morgenrote im Aufgang* (1612) (*Aurora sau răsăritul care se întrezărește*, în ediția românească din 1993), Basarab Nicolescu verifică, pe de o parte, viabilitatea principiilor interpretative ale *transdisciplinarității* și descoperă, în

același timp, un precursor cu totul neașteptat și fascinant, ale cărui intuiții și revelații își păstrează nealterat potențialul de fascinație și deschid perspective inedite asupra conjuncției dintre raționalitate și sensibilitate.

Teoreme poetice (1994), volumul care încheie, spune Irina Dincă, cercul început în 1968 cu monografia dedicată lui Ion Barbu (unde Basarab Nicolescu lansase conceptul de „teoremă lirică”), deschizând, totodată, proiectul unei noi *filosofii a naturii* (anunțat și acesta în cartea despre Jakob Böhme), a fost pus, de către autor, sub semnul unor epifanii și revelații spectaculoase, constând în intensificări ale percepțiilor și experiențe fulgurante ale frumuseții tainice a lucrurilor, secondate de sentimentul falsității generalizate a convingerilor umane. Însăși scrierea cărții e concepută ca o trans-scriere a unor „valuri de informații”, primite într-un fel de transă și structurate ulterior în capitole. De altfel, același model revelatoriu, al intrării sub posesia unei instanțe superioare, e descris și la originea termenului de „terț tainic inclus”, devenit esențial pentru *transdisciplinaritate*. Interesantă e și definiția teoremelor poetice, considerate a fi „punct de convergență al fizicii cuantice, filosofiei naturii și experienței interioare”. Nu de puține ori, teoremele lui Basarab Nicolescu formulează intuiții inedite iar aserțiunile lansează sintagme memorabile. De pildă, opoziția dintre modernitate (o „anti-alchimie ce transformă aurul în gunoi”) și postmodernitate (pusă sub semnul „soarelui negru al sfârșitului”) e rezolvată printr-o noțiune nouă, aceea de „cosmodernitate”, care își propune să armonizeze atracția pentru tradiție cu dezvoltarea științei și tehnicii și cu provocările lumii contemporane. În centrul „cosmodernității” (termen reformulat de Pompiliu Crăciunescu, în 2003, drept „transmodernitate”) e readus Subiectul, care nu mai e separat de Obiect ci unificat cu acesta prin intermediul *terțului tainic inclus* (expresie a comuniunii sacrale dintre subiect și obiect). Basarab Nicolescu revendică, practic, poziția privilegiată a ființei umane în centrul cosmosului, aceasta transgresând toate straturile realității și fiind „infini mai complexă decât o galaxie”.

Conceput ca o soluție la proclamările apocaliptice ale postmodernității (de la moartea lui Dumnezeu sau a omului la cea a istoriei), *Transdisciplinaritatea (manifest)* (1996) e o expunere a principiilor proiectului pe care cărțile anterioare ale lui Basarab Nicolescu îl aproximaseră, anticipaseră și configuraseră în bună măsură. Aspirația ultimă a autorului e aceea de a genera o resurrecție a conștiinței și creativității, redescoperind, după cum arată Irina Dincă, alternativele aparent pierdute ale înțelepciunii și toleranței, într-o lume postmodernă polarizată între utopiile totalitare și distopiile relativismului generalizat. Respingând modelul logicii binare pe care e fundamentată cunoașterea științifică clasică, manifestul instituie un nou model de cunoaștere, compatibil unei noi percepții a realității, mult mai apropiate de complexitatea lumii contemporane. Cei trei piloni ai *transdisciplinarității* - axioma *terțului tainic inclus*, axioma *nivelelor de realitate* și axioma *complexității* – cărora le corespund logica, ontologia și epistemologia noii paradigme, susțin viziunea unei realități cu o structură deschisă, Nicolescu distingând între *realitate* (un construct ideatic ce confirmă experimentele și reprezentările matematice) și *real* (înțeles drept ceea ce se ascunde înțelegerii, rămânând impenetrabil prin mijloacele rațiunii). Între acestea operează o „zonă complementară de non-rezistență”, aceeași pe care Blaga o numea „*cenzură transcendentă*”, zonă a *terțului ascuns*, cel care e, în cuvintele lui Nicolescu, „sursa valorilor noastre ultime”.

Manifestul conține însă și o importantă parte aplicativă, descriind principiile *educației transdisciplinare* ale *economiei transdisciplinare*, *eticii transdisciplinare*, *transculturalității*,

transnaționalității ș.a. Sub influența fizicii, chiar și cuvintele devin, în *trans-limbaj*, cuante, limbajul universal trecând dincolo de cuvinte iar istoria devine *trans-istorie*, focalizată pe clipa prezentă ce poate „conține atât prezentul cât și viitorul”. Nu în ultimul rând, condiția umană e redefinită în formula *homo sui transcendentalis*, subiectului uman fiindu-i redată demnitatea și libertatea absolută a gândirii și percepției prin asumarea unei deschideri continue, a toleranței și eticii.

Un proiect în perpetuă expansiune, operând schimbări radicale de paradigmă, simultan, în toate domeniile cunoașterii (de la logică la matematică sau fizică și de la filozofie la teologie sau literatură), *transdisciplinaritatea* e una dintre cele mai substanțiale alternative oferite în ultima jumătate de secol crizelor postmodernității – promițând teoretic și promovând inclusiv pe căi instituționale, global, o revoluție a cunoașterii cu efecte tămăduitoare asupra discursului cultural occidental, sperând să resacralizeze lumea de azi și să poată redeștepta în om vocația misterului.

Referințe bibliografice:

Corin Braga, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români (M-Q)*, Editura Albatros, București, 2001

Irina Dincă, Andreia Koller, Sorina Nevodenszki și Diana Ioana Ureche (Ed.), *Scriitorii români și/în literaturile străine*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2010

Irina Dincă, *Stages in the Configuration of the Transdisciplinary Project of Basarab Nicolescu*, în „Transdisciplinarity in Science and Religion”, nr. 2/2011, Curtea Veche Publishing, București, 2011

Liviu Dumitrașcu (ed.), *Basarab Nicolescu – neobosit căutător de adevăr*, Editura Universității Petrol-Gaze, Ploiești, 2012

Emanuela Ilie, *Basarab Nicolescu – eseu monografic*, Editura Timpul, Iași, 2008

Ionuț Isac, *Repere și configurări în filosofia științei*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2007

Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române – 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008

Petrișor Militaru, Luiza Mitu (ed.), *Basarab Nicolescu – sub semnul septenarului*, Editura Aius, Craiova, 2012